

I. МЕТОДОЛОГІЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 34.09

© 2005 р. М.В.Никифорак

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці

БУКОВИНА У СКЛАДІ МОЛДАВСЬКОГО КНЯЗІВСТВА: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Постановка проблеми. Майже 400 років (1359-1774 рр.) Буковина перебувала у складі Молдавського князівства. Історія краю в той період складалася непросто. Він характеризувався зростаючою економічною, політичною і демографічною нестабільністю, важким іноземним гнітом, періодичними ворожими нашествиями. Наслідком цього були консервація примітивних форм господарювання, натуральний характер виробництва, відсутність умов переходу до індустріального розвитку, дуже повільна еволюція суспільних відносин, які до другої половини XVIII ст. базувалися на кріпацтві з елементами рабства, низький рівень культури населення, яке залишалося цілком неписьменним і далеким від досягнення європейської цивілізації, в тому числі й в області адміністративно-правового розвитку.

Ступінь наукової розробки проблеми. Історіографія проблеми досить обширна. При цьому історики тих чи інших орієнтацій по-різному тлумачили одні й ті ж події, факти, джерела. Румунські автори (Н.Йорга, І.Ністор, Т.Балан, А.Мораріу, Д.Ончул та ін.) доводили „румунськість” всієї Буковини, обґрунтовували необхідність її прилучення до румунської провінції у складі Австро-Угорщини, а згодом – до Румунії. Сучасну українську історіографію проблеми представляють дослідження О.В.Добржанського, В.М.Ботушанського, О.М.Масана, В.П.Фісанова, І.Г.Чеховського та ін. Помітних історико-правових публікацій досі не було.

Мета статті: дослідити особливості адміністративно-правового розвитку Буковини в означений період.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основною політичною передумовою для утворення незалежної Молдавської держави було звільнення від Золотої Орди. Але після розпаду Галицько-Волинського князівства землі Молдавії, а з ними – і територія сучасної Чернівецької області, були захоплені Угорщиною. Кілька десятиріч Молдавією правили намісники угорського короля, які забезпечували виплату податей, дотримання звичаїв, надання в разі потреби вій-

ськової допомоги. Боротьба проти залежності від угорської корони стала спільним завданням молдавського і слов'янського населення краю.

В 1359 р. повстання проти влади угорського короля підняв трансільванський воєвода Богдан. Цю дату початку повстання зазвичай вважають датою початку існування самостійної Молдавської держави. 1360 роком датується перша поява назви “Земля Молдавська” (“terra Moldaviana”) в латино-угорських документах. Після невдалих спроб придушити повстання угорський король змушений був визнати існування незалежного Молдавського князівства із столицею в Байї. Першим суверенним монархом Молдавії угорський літопис визнає воєводу Богдана. Так розпочалось більш як 400-річне перебування Буковини у складі Молдавського князівства.

Міжнародне становище Молдавії було дуже складним. Майже два століття князівство протистояло Османській імперії, але в 1538 р. все ж було загарбане нею. Так Буковина потрапила ще й під гніт Туреччини. Це не могло не ускладнити і не сповільнити розвиток краю. Значно погіршилось економічне і правове становище населення. До того ж Буковина як прикордонний край протягом XVI-XVIII ст. неодноразово потерпала від того, що була ареною польсько-турецьких та російсько-турецьких війн. Перші молдавські правителі іменувалися древнім слов'янським титулом “воєвода”. З розширенням держави, зміцненням її економічних і політичних основ виросло значення і змінилися функції воєводи як верховного правителя. Олександр Добрий (1400-1432) називав себе господарем Землі Молдавської. Цей титул проіснував до кінця XVIII ст.

В XIV-XV ст. господар здійснював вищу законодавчу, виконавчу та судову владу. Він був верховним головнокомандуючим, видав організацію та комплектування війська, призначав посадових осіб. Господар був першим феодалом Молдавії, власником величезних земельних володінь та багатьох феодално залежних селян. Формально вся країна розглядалась господарем як його власність. Він затверджував будь-які

зміни в статусі земель шляхом видання господарських грамот; керував адміністративним апаратом; чеканив монету; вводив податки і митні збори; вів зовнішню політику держави, заключав міжнародні договори; затверджував єпископів і митрополитів церков. Влада господаря підтримувалася церквою. Вважалося, що вона надається господарю богом і обмежується лише страхом перед богом та повагою до звичаїв.

З 1552 р. господарі, влада яких була спадковою, почали обиратись боярством. Боярська рада обирала господаря з числа представників правлячих династій (Мушатинів і Басарабів). Ситуація ускладнювалась тим, що право на престол мали не тільки найближчі родичі і прямі нащадки, а весь рід і навіть незаконнонароджені. Це вело до частих міжусобиць, ослабляло центральну владу і створювало передумови для частого іноземного втручання. В 1711 р. молдавські бояри були позбавлені права вибирати господарів. Утвердилась система їх призначення турецьким султаном (через кожні 3 роки господарями призначались представники грецької аристократії, що перейшла на службу до турків). Призначувані із Стамбула господарі-фанаріоти не могли самостійно утримувати військо та вести зовнішню політику, не мали широких повноважень у внутрішніх справах держави. Вони управляли Молдавією понад 100 р. Більшість із них навіть не знали молдавської мови. Головним їх завданням був збір данини на користь султана і свою власну.

Влада господаря підтримувалась, а іноді й обмежувалась господарською радою, яка складалась із бояр, що посідали найважливіші пости у державі і домені господаря. Число сановників господарської ради коливалось від 20 до 30. Найважливішими посадами були: ворник (управляючий господарським двором), логофет (керівник канцелярії і зберігач господарської печатки), вістієр (скарбник, що стежив за доходами і витратами казни), портар (комендант Сучави). Другорядними посадовими особами центрального управління були: спатар - зброносець господаря під час церемоній; стольник і пахарник, які піклувались про стіл господаря, постельник, який стежив за опочивальнею господаря і водночас був його таємним радником. Загалом функції молдавських сановників цілком співставимі з обов'язками сановників інших тогочасних європейських держав.

Юридично боярська рада не зв'язувала волі господаря, але фактично господар здійснював свою владу з допомогою ради. Без участі бояр не вирішувалось ні одне важливе питання внутрішньої чи зовнішньої політики. Великі бояри -

члени ради мали свої печатки, якими підкріплювалися на доказ їх дійсності документи, що вийшли з канцелярії господаря. Господар був головнокомандуючим всього війська, але його влада не поширювалась на загоны, якими командували великі бояри. Маючи вирішальне слово у вищому суді, господар вершив правосуддя тільки спільно з боярською радою.

Великі народні збори володіли тими ж повноваженнями, що й боярська рада. Однак вони не отримали значного розвитку і не стали постійно діючим впливовим інститутом, оскільки скликались вкрай рідко і у виняткових випадках, таких як вибори господаря, проведення реформ або в разі великої зовнішньої загрози.

Адміністративно-політичні структури влади ще не були відділені від судових. Одні і ті ж особи володіли як адміністративними, так і судовими повноваженнями. Верховним суддею був господар, який разом із боярською радою вирішував найзначніші справи. До нього мали право звернутися зі скаргою чи проханням усі вільні громадяни, однак фактично це було доступно далеко не всім. У більшості випадків правосуддя здійснював від імені господаря ворник. Він розглядав справи посадових осіб при дворі, до нього потрапляли всі найважливіші кримінальні справи, йому підкорялися всі нижчі судові інстанції. Він мав право виносити смертний вирок розбійникам, вбивцям, церковним злодіям. Сановники різних рангів судили на підвладних їм територіях, а вотчинники - в рамках своїх володінь.

Первинними адміністративними одиницями в Молдавському князівстві були села. Селом називалась територія сільської громади, що мала точно визначені межі (хотарі). Хотарі сіл позначалися спеціальними межовими знаками. В межах сіл інколи існували й менші поселення - прикутки або присілки. Пізніше феодалі при визначенні меж своїх володінь використовували цей поділ на хотарі. В залежності від свого статусу села управлялися по-різному. На чолі вільних сіл стояли кнези, жудити або ватамани, які управляли разом з радою "найстаріших і мудрих людей". Залежні села управлялись представниками їх власників - ватаманами. В грамотах XIV-XV ст. згадуються понад 120 сіл, розташованих на території сучасної Чернівецької області. Багато з них відомі ще з XII-XIII ст., серед новоутворених - Лужани, Дубівці, Драчинці, Брусниця, Грозинці, Глибока, Луківці, Вашківці та ін. Аналіз топонімічних матеріалів доводить, що абсолютне переважає на Буковині мало українське населення. Із 124 топонімів XV ст. 118 належать до українських.

Контроль з боку держави над селами вільних селян і помістями малих бояр здійснювався через органи управління волостей (цинутів). Молдавія була розділена на 24 волості. В кінці XIV – першій половині XV ст. Буковина поділялася на Цецинську, Хотинську, Сучавську та, можливо, Хмелівську волості. Центрами «волостей» були «городи» (замки): Цецин, Хотин, Сучава та Хмелів, як згадується в літописах 1395 р. Волості очолювалися намісниками господаря – старостами («державцями»). Старости посідали високе місце в державній ієрархії, входячи до складу боярської ради при господарі.

Цецинська, Хотинська та Хмелівська волості в ряді історичних документів називаються «Шипинською землею». Вперше ця назва, яка походить від поселення Шипинці, згадується в 1359 р., а востаннє – у 1436 р. У новітніх дослідженнях зроблено висновок, що Шипинська земля – це (як і Покуття) лише географічна назва, оскільки у діловодстві Молдавського князівства нема жодних згадок про таку адміністративну одиницю [8, с. 13; 10, с. 109-110]. В ході проведеної у 1457 р. господарем Петром Ароном адміністративної реформи Хмелівська волость була ліквідована, а Цецинська – перетворена у Чернівецьку. У 1498 р. до Чернівецької області увійшов Русько-Довгопільський окіл, який розташовувався у Карпатах по правому березі Черемоша. Він очолювався двірником (ворником).

Найбільшими волосними центрами були Хотин (з 1395 р.) і Чернівці (з 1457 р.). Як і більшість молдавських міст вони підпорядковувалися безпосередньо господарю. Міста користувалися правом самоврядування. Так, на чолі Чернівецької громади стояли війти або шолтуз, щорічно призначуваний господарем, та виборна рада з 8-12 радників. Члени міської ради розподіляли податки і повинності, були судьями із внутріміських справ, розглядаючи різні цивільні спори, що виникали між міщанами. Вони також розподіляли земельні угіддя, що перебували у власності міської громади. Аналогічна рада діяла і в Хотині.

Організація місцевого управління не залишалася незмінною. Хотинська фортеця з 1713 р. стала підвладною безпосередньо Туреччині і перетворилася на центр Хотинської райї (територія сучасних Хотинського, Новоселицького та Кельменецького районів). Молдавське волосне управління на цій території було скасоване. Вся влада перейшла до турецького паші. Чернівецька волость в 1741 р. була поділена на 4 околиці: Міський, Дністровський, Черемошський та Прутський. В кожному околиці було по 2 збирачі подат-

ків (злоташі). В селах владою були сільські старости (двірники), що мали у своєму розпорядженні 1-3 підстарост – ватаманів.

Повітовим керівникам підпорядковувались по 3 писарі (логофети) та до 80 судових виконавців (биранів), кінних слуг (умблаторів) на чолі з ватагом та охоронців порядку (арнаутів) на чолі з чаушем. Прикордонна та митна служба в краї покладалась на капітана, 4-х віцекапітанів і приблизно сотню кавалеристів-прикордонників (каларашів).

За винятком арнаутів, які щомісячно отримували по 5 флоринів і не платили податку, весь цей адміністративний персонал утримувався за рахунок безкінечних зборів з населення. Можливість наживи була настільки очевидною і значною, що посади купувались на аукціоні на 2-3 роки. Лише окремі з цих посад мали чітко визначене державне завдання, яке полягало у "вибиванні" податків та юрисдикції. Цей адміністративний устрій краю існував до кінця його перебування у складі Молдавського князівства.

Основним джерелом права на Буковині протягом її перебування у складі Молдавії було звичаєве право. В краї діяли як норми звичаєвого права, що мали силу по всій Молдавській державі (загальнодержавне звичаєве право), так і чисто місцеві (місцеве звичаєве право). Більшість населення Буковини майже не знала писаного права. Цей факт констатував перший австрійський військовий адміністратор Буковини генерал Г Сплени: "Не існувало писаного кодексу законів, і тому не було потреби для застосування юридичної науки. Старости проводили судові процеси без адвокатів, покладаючись лише на здоровий глузд, і виносили свої рішення лише із звичаєвого права. Для розгляду великих і заплутаних справ залучався як радник Яський митрополит, який єдиний використовував збірник законів, що носив назву "Молдавські правила". Норми, викладені в цій книзі, виходили з церковних звичаїв і могли застосуватись хіба що в духовних справах."

Частково використовувалося "Уложення" господаря Василя Лупу – перший звід законів Молдавського князівства. Воно складалося із 96 глав, розділених на 1245 статей. Чіткого поділу правових інститутів у ньому не було.

Основною формою боярського землеволодіння була отчина (дідина), яка переходила у спадок до дітей. Існувала і така форма землеволодіння як помістя, пожалування якого було пов'язане з умовою несення служби (хоча могло надаватися і з правом передачі у спадок). Слід зазначити, що на Буковині самостійне поміщицьке господарство не набуло поширення, і пани, як пра-

вило, не втручалися у землекористування кріпаків. Крім того залежні сільські громади мали право звернення до суду із скаргами на землевласників.

Відносини феодалів та залежних селян регулювались також різними хрисовулами (грамотами), в першу чергу К.Мавродата, Г.Гіки. Кріпацтво не набуло на Буковині таких потворних форм, як у сусідніх Польщі та Росії.

Сімейно-шлюбним відносинам в "Уложенні" В.Лупу приділено всього кілька статей. В основному ці відносини регулювались звичаєвим правом.

Більше 1000 статей "Уложення" Василя Лупу містили норми кримінального права. Уложення визначало поняття злочину, умислу, рецидиву, давності та ін. В ньому вказувались обставини, пом'якшуючі відповідальність, розрізнялись одиначні і групові злочини. Система покарань попри всю жорстокість відзначалась невизначеністю, залежністю від волі судді та соціального стану підсудного. Кримінальний процес був інквізиційним.

Деякі правові норми містилися в жалуванних грамотах боярству. Застосовувались в Молдавії і норми візантійського права. Зокрема було поширеним "Шестикнижжя" Арменопуло, що містило норми цивільного, кримінального, церковного і частково процесуального права.

Список літератури

1. Аликберли М.А. Хотинская война (1621 г.). – Черновцы: Черновицкий гос. ун-т, 1957. – 123 с.
2. Буковина: Историчний нарис. – Чернівці: Зелена Буковина, 1998. – 416 с.
3. Виноградов Б.Н., Эрещенко М.Д., Семёнова Л.Е., Покивайлова Т.А. Бессарабия на перекрестке Европейской дипломатии. Документы и материалы. – М.: Изд-во «Индрик», 1996. – 380 с.
4. Гонца Г.В. Молдавия и османская агрессия в последней четверти XV – первой трети XVI в. – Кишинев: Штиинца, 1984. – 150 с.
5. Добржанський О., Макар Ю., Масан О. Хотинщина: історичний нарис. – Чернівці: Молодий буковинець, 2002. – 464 с.

6. Дубович І. Историко-географічні особливості північно-східного регіону Румунії (повіти Сучава і Ботошань) // Вісник Львів. ун-ту. Вип. 22. – Львів, 1998. – С. 146-150.

7. Жуковський А. Історія Буковини. Частина перша до 1774 р. – Чернівці: Ред.- вид. відділ облполіграфвидаву, 1991. – 120 с.

8. Історія міст і сіл Української РСР в двадцяти шести томах. Чернівецька область. К.: Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1969. – 704 с.

9. Кайндль Р.Ф. Історія Чернівців. – Чернівці: Місто, 2003. – 278 с.

10. Масан О. Ім'я зродилося у шумі лісу. Коли і як з'явилася назва нашого краю // Буковинський журнал. – 1992. – №1. – С.107-115.

11. Мохов Н.А. Молдавия эпохи феодализма. – Кишинев: Картя Молдовеняска, 1964. – 440с.

12. Новосівський І.М. Залежні селяни на Буковині в світлі Хризову Гр. А. Гіки з 1.1. 1766 р. – Нью-Йорк, 1968. – 24 с.

13. Ожог І.А., Шаров І.М. История Румынии. Краткий курс лекций. – Кишинев: Изд-во «Cartodidact», 1997. – 220 с.

14. Османская империя и страны Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы в XV-XVI вв. Главная тенденция политических взаимоотношений. – М.: Наука, 1984. – 301 с.

15. Смаль-Стоцький С. Буковинська Русь. Культурно-історичний образок. – Чернівці: 3 друкарні товариства «Руська Рада», 1897. – 295 с.

16. Хофбауэр Х., Роман В. Буковина, Бессарабия, Молдавия. Забытая земля между Западной Европой, Россией и Турцией / Пер. с нем. – Черновцы: Прут, 1995. – 168 с.

17. Arama E. Istoria Dreptului Rombnesc. – Chisinvu: Editura S.A. «Roclama», 1998. – 1999 p.

18. Iacobescu M. Din Istoria Bucovinei. Vol. I (1774-1862). – Bucuresti: Editura Academiei Romane, 1993. – P.21-24.

19. Morariu A. Bukovina. 1774-1914. – Bucuresti, 1915. – 145 p.

20. Nistor I. Istoria Bucovinei. – Bucuresti: Humanitas, 1991. - 454 p.

Стаття надійшла до редколегії 14 грудня 2005 року.

Рекомендована до опублікування у «Віснику» членом редколегії А.З.Георгією.

M.V.Nykyforak

BUKOVINA IN STRUCTURE OF THE MOLDAVIAN PRINCIPALITY: HISTORICAL-LEGAL ASPECTS

Summary

In the article the historical-legal aspects of 400-year's presence Bukovina in structure of the Moldavian principality are analysed. The especial attention is given to the administrative system of edge, sources of law.